

Психологія

УДК 159.923.2:[379.147:002-051

Йилмаз Валерія

магістр

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Науковий керівник:

Путров С. Ю.

доктор філософських наук, професор

Національний університет біоресурсів і природокористування України

МОЖЛИВОСТІ АРТТЕРАПІЇ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ КОРЕКЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ

***Анотація.** У статті розглядаються можливості арттерапії у психологічній корекції дітей молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату. Показано, що арттерапія являє собою психотерапевтичне застосування образотворчої творчості людини і передбачає взаємодію між автором роботи, власне роботою й фахівцем в галузі арттерапії. Створення візуальних образів розглянуто як засіб міжособистісної комунікації і форма пізнавальної діяльності клієнта, що дозволяє висловити актуальні переживання, які непросто висловити словами. Обґрунтовано, що арттерапевтичні методи створюють передумови для безболісного доступу до глибин свідомості особистості, допомагають стимулювати опрацювання несвідомих переживань. Виявлено значущість арттерапії у позбавленні від негативних емоцій і думок; сприянні у підвищенні самооцінки; розвитку важливих соціальних навичок; показано, що арттерапевтичні заняття дають можливість зміцнити пам'ять, розвинути увагу, мислення і навички прийняття рішень*

дітьми з порушеннями опорно-рухового апарату. Доведено ефективність застосування арттерапії при роботі з дітьми молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату.

Ключові слова: арттерапія, творчість, психологічна корекція, опорно-руховий апарат, порушення функцій опорно-рухового апарату, діти молодшого шкільного віку.

Summary. The article examines the possibilities of art therapy in the psychological correction of children of primary school age with disorders of the musculoskeletal system. It is shown that art therapy is a psychotherapeutic application of human visual creativity and involves interaction between the author of the work, the work itself, and a specialist in the field of art therapy. The creation of visual images is considered as a means of interpersonal communication and a form of cognitive activity of the client, which allows expressing actual experiences that are not easy to express in words. It is substantiated that art therapy methods create prerequisites for painless access to the depths of the individual's consciousness, help to stimulate the processing of unconscious experiences. The importance of art therapy in getting rid of negative emotions and thoughts has been revealed; conducive to increasing self-esteem; development of important social skills; it is shown that art therapy classes provide an opportunity to strengthen memory, develop attention, thinking and decision-making skills of children with musculoskeletal disorders. The effectiveness of the use of art therapy in working with children of primary school age with disorders of the musculoskeletal system has been proven.

Key words: art therapy, creativity, psychological correction, locomotor apparatus, disorders of the locomotor apparatus, children of primary school age.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В останні роки

відбулися суттєві зміни серед пріоритетних цілей у системі початкової освіти, які вимагають максимального обмеження та нівелювання негативних впливів, збереження й розвитку духовно-ціннісних засад розвитку особистості, розробки моральних орієнтирів і духовних засад виховання дітей з особливими освітніми потребами. Сьогодні початкова школа визнає необхідність інклюзивного навчання, завдання якого полягає у всебічному і повноцінному розвитку особистості з особливими освітніми потребами. У зв'язку з цим увага концентрується не лише на успішності навчання і поведінки, але і на почуттях дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, їх адаптивності, фізичному, емоційному і психічному здоров'ї, що актуалізує проблему корекційної роботи із ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми. Аналіз та узагальнення результатів наукових і практичних досліджень дав змогу виявити низку праць з проблем корекційної роботи з дітьми молодшого шкільного віку із порушеннями функцій опорно-рухового апарату (О. Антонова-Турченко, Г. Батищева, Е. Галінська, Е. Крамер, А. Копитін, М. Наумбург, В. Петрушин, О. Пилипенко, В. Райх, К. Рудестам, Ю. Шевченко). Проте, незважаючи на значну дослідженість різних аспектів психологічної корекції дітей молодшого шкільного віку із порушеннями опорно-рухового апарату, й також використання арттерапевтичних корекційних впливів в роботі із дітьми з особливими освітніми потребами, цілісно проблема психологічної корекції дітей молодшого шкільного віку із порушеннями опорно-рухового апарату засобами арттерапії не знайшла належного відображення на сторінках спеціальної літератури та в освітньо-корекційній практиці закладів інтернатного типу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – обґрунтувати можливості арттерапії у психологічній корекції дітей молодшого шкільного віку із порушеннями опорно-рухового апарату.

Виклад основного матеріалу. Сучасними вченими доведено цілющий вплив мистецтва, його можливості «зцілювати» душу дитини молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату, сприяти її розвитку, оптимізації внутрішніх ресурсів, корегувати поведінку, полегшувати адаптацію. Як пише О. Титаренко, «арттерапія використовує можливості мистецтва для досягнення позитивних змін в інтелектуальному, соціальному, емоційному й особистісному розвитку дитини. Творчий характер занять допомагає учневі відкривати у собі щось нове, краще розуміти себе, розвивати свої відносини з людьми, природою та світом» [12]. Терапія творчим самовираженням спрямована не на ліквідацію певних симптомів і станів, а на розвиток дитиною своїх відносин зі собою та світом.

На думку Є. Вознесенської, арттерапія – це метод «зцілення», що відбувається за допомогою творчого самовираження. При цьому основним є не терапія або лікування, а саме «зцілення – досягнення цілісності» [3]. За визначенням О. Титаренко, арттерапія охоплює способи і технології реабілітації засобами мистецтва й художньої діяльності [12]. Цікаве визначення арттерапії дає О. Федій: «Це область, яка використовує невербальну мову мистецтва для розвитку особистості як засіб, що дає можливість контактувати з глибинними аспектами духовного життя» [13, с. 14].

У корекційно-педагогічному розумінні арттерапія розглядається як метод розвитку і зміни особистості, групи або колективу за допомогою різноманітних видів та форм мистецтва й творчості. Творчі цілі мають велике значення, проте перше місце в арттерапії відводиться терапевтичним цілям. Відтак сьогодні відбувається становлення нового напрямку розвитку арттерапії – корекційно-педагогічного, що полягає в «соціальній терапії» особистості й корекції стереотипів її поведінки з використанням засобів художньої діяльності [1, с. 13]. «Корекційно-

педагогічний напрям арттерапії має неклінічну спрямованість, тобто розрахований на потенційно здорову особистість, а також пов'язаний зі зміцненням психічного здоров'я дитини й виконує здебільшого профілактичні та корекційні функції» [5, с. 24-25].

Певний інтерес для дослідження нашої проблеми становлять наукові праці О. Вознесенської [9], яка виокремила особливості арттерапії:

- Арттерапія як засіб самовираження. Так, в процесі комунікації люди зазвичай користуються вербальними каналами. Але можливі ситуації, коли вербальний спосіб взаємодії неможливий (через фізичні порушення, страх або невміння висловити свою думку в словах, та ін.). У цей момент незамінною стає арттерапія, яка використовує мову візуальної, пластичної, аудіальної експресії. Арттерапія як засіб вільного самовираження й самопізнання є інструментом гармонізації сторін внутрішнього світу людини, для вираження яких не існує адекватних вербальних засобів. Відтак, арттерапія часто стає єдиним способом «зв'язку» між людиною та суспільством, психологом та клієнтом.

- Арттерапія як творчість. У будь-якій сфері діяльності необхідними є уміння приймати творчі рішення. Високий рівень креативності створює можливість знаходити ефективні рішення, сприяючи особистісній самореалізації. Творчість передбачає вихід за рамки знань, подолання та звільнення від обмежень; при цьому творчий процес є процесом створення принципово нового продукту, а креативність – спроможність особистості відмовитися від стереотипних моделей мислення та дії.

- Арттерапія як задоволення. Так, творчість нерозривно пов'язана з задоволенням, тому арттерапія завжди дає високий позитивний емоційний заряд і є безболісним способом вирішення проблем.

- Арттерапія як навчання. Цікаво, що мистецтво є унікальним способом передачі досвіду. В сучасній науці стосовно цього виокремлюють окреме поняття – артпедагогіка. Арттерапевтичний образ

стає інструментом спілкування, заняття ж образотворчою творчістю активізують комунікативні й креативні можливості людини, сприяючи орієнтації на міжособистісну взаємодію.

- Арттерапія як гра. Так, діяльність, заснована на власній художній творчості, для більшості людей незвична, нова, недосліджена, пов'язана зі спогадами дитинства. Гра спрямовується на процес, а не на результат, це єдиний вид діяльності, орієнтований на процес. Окрім того, і гра, і ритуал мають власне терапевтичний елемент.

- Арттерапія як метод зцілення. Зауважимо, що зцілення пов'язане із духовною цілісністю, а також гармонією духу й тіла. Мистецтво за своєю природою та сутністю є психотерапевтичним, оскільки воно займається проблемами адаптації людського «Я» до навколишньої реальності, надає сенсу існуванню цього «Я» або внутрішньому буттю особистості [9].

Особливість використання арттерапевтичних методик у корекційній роботі із дітьми молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату, як стверджує У. Дутчак, полягає у розв'язанні низки діагностичних, виховних, розвивальних, а також корекційних завдань:

1. *Діагностика.* У процесі арттерапевтичної роботи з дітьми молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату фахівець має можливість отримати інформацію про розвиток та індивідуальні особливості кожної особистості. У ході спостереження за дітьми з порушеннями опорно-рухового апарату психолог може більше дізнатися про їхні інтереси, побачити внутрішній світ, а також відчутти неповторність особистості вихованця, виявити проблеми, які підлягають корекції. У процесі арттерапевтичних занять легко виявляється характер міжособистісних стосунків дітей, визначаються внутрішні, глибинні проблеми особистості.

2. *Психотерапія.* Зокрема, «лікувального» ефекту можна досягти завдяки тому, що під час творчої діяльності між учасниками

арттерапевтичного процесу створюється атмосфера доброзичливості, емпатійного спілкування, емоційної теплоти, визнання цінностей особистості іншої людини, піклування про неї. У процесі роботи в учнів молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату виникає відчуття захищеності, успіху, психологічного комфорту, у результаті мобілізується потенціал емоційної сфери молодшого школяра.

3. *Виховання.* При виконанні завдань з елементами арттерапії у груповій, колективній формі роботи діти молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату учаться працювати й взаємодіяти в колективі, набуваючи навичок коректного спілкування, взаєморозуміння, взаємоповаги, співчуття, взаємодопомоги. Це позитивно впливає на формування дружного колективу, а також загальнолюдських цінностей. У процесі спільної арттерапевтичної роботи створюються відкриті, довірливі стосунки дітей як із однолітками, так і з учителем.

4. *Розвиток.* Завдяки використанню різноманітних форм художньої експресії створюються умови, за яких кожен учень молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату переживає успіх у творчій діяльності, а також самостійно справляється із поставленими завданнями. Важливо, що при цьому виникає «ситуація успіху», внаслідок чого в дітей з порушеннями опорно-рухового апарату формується почуття задоволеності, самоповаги, віри у власні сили. Молодші школярі учаться вербалізації емоційних переживань, а також відкритості у спілкуванні.

5. *Корекція.* Достатньо успішно відбувається корекція образу «Я» дітей молодшого шкільного віку із порушеннями опорно-рухового апарату, який раніше міг бути деформованим, покращується самооцінка, а також зникають неадекватні форми поведінки й «налагоджуються способи взаємодії з іншими людьми. Особливо позитивні результати можуть бути отримані в роботі з молодшими школярами, в яких спостерігаються відхилення у розвитку емоційної та вольової сфер, оскільки

арттерапевтична діяльність сприяє зниженню рівня агресивності, страхів, тривожності, сором'язливості й гіперактивності» [7, с. 15–17].

3. Ленів стверджує, що в корекційній роботі із дітьми з порушеннями опорно-рухового апарату арттерапія синтезує знання з мистецтва, психології, психотерапії і педагогіки, забезпечує формувальний вплив на процеси виховання, навчання, розвитку й корекцію засобами мистецтва. Аналізуючи потенціал використання арттерапії в корекційній роботі з дітьми з порушеннями опорно-рухового апарату, особливу увагу варто відвести різноманіттю форм її організації:

1. Казкотерапія розвиває творчі можливості дитини, розширює її світогляд, допомагає становленню самопізнання і самовдосконалення, покращуючи взаємодію із оточуючим світом, формуючи здатність до протистояння негативному впливу соціального середовища.

2. Лялькотерапія дає можливість визначити підсвідомі бажання, думки; вона позитивно впливає на саморозвиток особистості, підвищуючи самооцінку, корегуючи емоційну сферу, спонукаючи до розвитку внутрішньої мотивації, а також деякої гнучкості у прийнятті рішень.

3. Ізотерапія – це спонтанний творчий малюнок, що допомагає відчувати себе вільно, виражаючи свої почуття. Ізотерапія відображає теперішнє і допомагає моделювати майбутнє, вона впливає на активізацію абстрактно-логічного та конкретно-образного мислення дитини, розвиває її психічні процеси (сприймання, увагу, уяву, пам'ять, рухову координацію, мовлення).

4. Фототерапія – це процес творчого самовираження, що сприяє розвитку дитини, її зціленню й адаптації, покращуючи її взаємодію із соціумом, призводячи до досягнення позитивних психосоціальних ефектів, сприяючи особистісному саморозкриттю та самовиявленню.

5. Тілесно-рухова терапія охоплює активні рухові вправи, різні техніки тілесної дії і вербальні способи вивільнення емоцій. Вона

відкриває розуміння неусвідомлюваних тенденцій, потреб і конфліктів, розвиває груповий контакт, сприяє розвитку самосвідомості, покращує самопочуття, зміцнює психічне і психологічне здоров'я.

6. Музикотерапія використовується для стимуляції психічного розвитку дитини (зокрема, для підвищення її соціальної активності, набуття форм емоційної експресії, засвоєння позитивних установок), регуляції психо вегетативних процесів, а також корекції темпу діяльності.

7. Драматерапія дає дитині можливість самовизначитися, відтворити нові соціальні ролі й альтернативні поведінкові стилі через гру- драматизацію [9].

Важливо усвідомлювати, стверджує автор, що зазначені арттерапевтичні технології можуть бути групові й індивідуальні. У групових переважає надається використанню арттерапевтичних методів у групі, що дає змогу розвивати цінні соціальні навички дитини, формує в неї адекватну самооцінку, призводячи до зміцнення особистісної ідентичності. Також, завдяки взаємній підтримці, групова терапевтична робота дозволяє дитині спостерігати результати своїх дій, їхній вплив на оточуючих, сприяє засвоєнню нових ролей, розвиває навички прийняття рішень [9, с. 23].

Як пише О. Гріньова, арттерапія має інсайт-орієнтовний характер, створює атмосферу довіри та уваги до внутрішнього світу дитини молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату. Для початкової школи суть цього методу у тому, що через малюнок, пісок, казку арттерапія дає вихід внутрішній некомфортності і сильним емоціям, допомагає зрозуміти власні почуття й переживання. При цьому дитина з порушеннями опорно-рухового апарату навчається спілкуватися із оточуючим світом, використовуючи при цьому образотворчі, рухові, звукові засоби, має змогу самостійно висловлювати почуття, потреби, необхідні для розвитку та пристосування до соціального довкілля [4, с. 5].

На думку Л. Ілійчук, «використання у корекційному процесі засобів арттерапії має неабияке значення для збереження і зміцнення психічного здоров'я у дітей молодшого шкільного віку із порушеннями опорно-рухового апарату; формування у них психологічної стійкості; подолання різного плану труднощів: навчальних, комунікативних, емоційних, сімейних, перед якими вона відчуває себе слабкою і незахищеною; звільнення від страхів і бар'єрів, стресів, тривожності, сором'язливості, замкнутості, гіперактивності, нестриманості» [8, с. 115]. Арттерапевтичні техніки допомагають дітям знайти і зрозуміти себе, світ, адаптуватися до нового середовища, вчитися налаштовувати соціальні стосунки і спілкування з однолітками, вчителями й батьками.

Як стверджує О. Деркач, використовуючи засоби арттерапії у корекційному процесі, слід враховувати підвищену стомлюваність дітей з порушеннями опорно-рухового апарату. Вони швидко стають млявими або дратівливими і плаксивими, насилу зосереджуються на завданні. При невдачах діти молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату швидко втрачають інтерес, часто відмовляються від його виконання. У деяких дітей з порушеннями опорно-рухового апарату в результаті стомлення виникає рухове занепокоєння. Розвиток організованості і цілеспрямованості всіх видів діяльності у такої дитини проходить з труднощами і передбачає активну участь вольових процесів [5].

Вважаємо, що у корекційному процесі доцільно використовувати комплексний підхід, за умови підбору всіх можливих видів діяльності з дитиною молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату, що сприятиме всебічному позитивному розвитку, компенсації виражених порушень, підвищенню готовності до активної життєдіяльності. Врахування психофізичних показників стану дитини створює підґрунтя для корекційного та розвивального педагогічного середовища, що є визначальним фактором саморозвитку. Наприклад, якщо дитина має

низький рівень фізичного розвитку (значні порушення зору, мовлення, великої та дрібної моторики), то корекційна програма повинна складатися з урахуванням наявних вад, які підлягають комплексній корекції на кожному занятті. Сюди мають входити і вправи для зняття зорового напруження, ортопедичний режим, логопедична гімнастика, фізичні вправи на розвиток великих та дрібних рухів у дітей молодшого шкільного віку із порушеннями опорно-рухового апарату. Від рівня розвитку вказаних сфер і функцій дитини залежить форма та інтенсивність корекційного процесу.

Висновки. Отже, арттерапія являє собою психотерапевтичне застосування образотворчої творчості людини і передбачає взаємодію між автором роботи, власне роботою й фахівцем-арттерапевтом. Важливо, що створення візуальних образів розглядається як засіб міжособистісної комунікації і форма пізнавальної діяльності клієнта, що дозволяє висловити актуальні переживання, які непросто висловити словами. Арттерапевтичні методи створюють передумови для безболісного доступу до глибин свідомості особистості, допомагають стимулювати опрацювання несвідомих переживань. Також арттерапія вчить позбуватися негативних емоцій і думок; сприяє підвищенню самооцінки; розвиває важливі соціальні навички. Арттерапевтичні заняття дають можливість зміцнити пам'ять, розвинути увагу, мислення і навички прийняття рішень. Слід відзначити ефективність арттерапії при роботі з дітьми молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату.

До перспектив дослідження можна віднести експериментальну перевірку можливостей арттерапії у психологічній корекції дітей молодшого шкільного віку із порушеннями опорно-рухового апарату.

Література

1. Андрейчин С. Р. Система впровадження арт-методів у роботі

- практичного психолога. *Практична психологія та соціальна робота*. 2009. № 5. С. 13–18.
2. Бабій І. В. Теорія і практика арт-терапії : навчально-методичний комплекс. Умань : Алмі, 2014. 75 с.
 3. Вознесенська О., Мова Л. Арт-терапія в роботі практичного психолога : використання арт-технологій в освіті. Київ : Шкільний світ, 2007. 120 с.
 4. Гріньова О. Використання арт-терапії у роботі з дітьми дошкільного віку. *Практичний психолог : дитячий садок*. 2015. №10. С. 4–9.
 5. Деркач О. Педагогіка творчості : арт-терапія та казкотерапія на допомогу вчителю, вихователю, практичному психологу. Вінниця : ВДПУ, 2009. 195 с.
 6. Дитина з порушеннями опорно-рухового апарату в загально-освітньому просторі : методичні рекомендації фахівцям з організації та впровадження інклюзивної форми навчання дітей з порушеннями функцій опорно-рухового апарату : навчально-методичний посібник / за ред. А. Г. Шевцова. Київ : Слово, 2014. 200 с.
 7. Дутчак У. Арттерапія в сучасній педагогіці : сутність, підходи, функції. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2020. №1/2. С. 14-19.
 8. Ілійчук Л. Педагогічні умови використання арттерапії в освітньо-виховному просторі початкової школи. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2016. № 2. С. 114–118.
 9. Ленів З. П. Діагностика усного мовлення старших дошкільників засобами арт-терапії : навчально-методичний посібник. Київ : Спадщина, 2011. 64 с.
 10. Підлипна Л. В. Психотерапія мистецтвом. *Психологічна газета*. 2008. №5. С. 10–32.

11. Романовська Д. Д., Шпортій Т. Г. Використання арттерапевтичних технік. *Психологічна газета*. 2007. Січ. (№ 2). С. 10–23.
12. Титаренко О. І. Використання арттерапії в психолого-педагогічному супроводі освітнього процесу. URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp6/tytarenko.pdf
13. Федій О. Підготовка педагогів до використання засобів естетотерапії: теорія і практика. Полтава : ПНПУ, 2009. 404 с.
14. Яценко Т., Калашник І., Чернуха І. Арт-терапевтичні технології в роботі психолога. Київ : Марич, 2009. 68 с.